

Hittejlődés.

A hit fejlődése örök. Kezdetét nem ismerjük, csak sejtjük, a végét hiába várjuk, mert míg ember lesz az ember, addig lesz hite és a hit mindig olyan lesz, amilyent hívő lelke megteremt.

Semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy a hit állandóan fejlődik. Fejlődés alatt értjük a kevésbé tökéletes helyébe újabb, tökéletes lépését. A fejlődés haladás. Minden haladás egy kitűzött cél felé irányul. Mindig jelenti azt, ami az anyagin túl és felül, a szellemi létezés körében van. Mindig oda vezet, ahol az istenivel kíván találkozni, mert csak a tökéletes szellemiségben érheti el a célt.

Mint hogy végesség csak a fizikai világ körében van, a szellemi haladás túlterjed mindenre, amit végesség érint.

Ezeknek a hitelemeknek elgondolása már magában is igazolja, hogy a mai ember a szellemnek olyan átfogó és átható erejével rendelkezik, amelyhez csak ezer esztendőök szünetlen gyarapítása juttathatta el. A mai ember, tegyük hozzá, az a mai ember, aki az átlagos középszerűsége túl és felül van, akkora szellemi tőkével rendelkezik, amelynek méretei úgy viszonylanak a Mózes, sőt a Mohamed korabeli emberéhez, ahogy az Agiatonia Oceánjáró a Columbus vitorlásához, vagy a Newton görcsöve a Röntgen sugaraihoz.

Ezek a méreti különbségek nem úgy ítélandók meg, mintha az új és ifjú elhomályosítaná a régít, hanem úgy, mint amelyek kiterjesztett szárnyuk teljes pompájával és erejével zengik az apák dicsőségét.

A növény és az állatvilág fejlődését nem akarjuk mintha gyanánt állítani föl, de rá kell mutatnunk, mert könnyen szemlélhető az a különbség, amelyet az erdei körte és almafák, meg a kertiek mutatnak. A szín, nagyság, finomság, élvezhetőség oly messze állanak a művelő és nemesítő kezéből kikerült fák gyümölcse és az őstermészetétől, éppen mint a mai művelt ember hitképzete és az ő emberé egymástól. Fölösleges volt tovább fűznöm e gondolatot és rámutatom az állatvilág és a díszvirág újkori panoramájára, a régi tudás és a mai közötti különbségre. Akinek szeme van a látásra, látja, mily állandó a fejlődés, vagy ha úgy

tetszik: a tökéletesedés, finomodás, légiesedés és szellemiesülés.

Mert bizonyos, hogy a fejlődés minden téren és bármely tárgykörben a szellemi felé halad. És vajjon miben rejlik a magyarázat? Abban, hogy a természetvilágnak bármely körzetében jelentkezik az ember, ott már megkezdődik a fejlődés, a további haladás, az új teremtés. Csak Isten és csak az ember tud teremteni. Az ember azért, mert Isten lelke működik benne. Mert Isten rábírta, hogy tovább folytassa az ő munkáját. Nagy tévedés volna ebből azt a következtetést vonni le, hogy az ember fölöslegessé tette Isten munkáját. Az örök változás az Isten munkája még akkor is, ha a mi szemünkben hanyatlást mutatna. Az, amit a nagylelkűek teremtő geniussza előnkbe tár, mind folytatása az egy akarat megvalósulásának.

A cinikus és kételkedő azt kérdezi, hogy ha a teremtőlélek tökéletes, miért volt szüksége oly sok időre, annyi botlás, visszaesésre, lesüllyedésre és bűnös cselekedetre, ha haladni akart és haladni tudott? Erre a kérdésre talán fölösleges is felelni, de legyen elég arra figyelmeztetni, hogy a föld és a többi csillagok, nem Istenek, hanem az anyagvilág tartozékai és tagjai, melyek csak a magok kiszabott útjain járhatnak. A nagy isteni bölcsesség épp abban nyilvánul, hogy a tökéletesedés lehetősége a tovább fejlődés biztosítva van, mert ha nem így volna, akkor minden Isten volna. Már a görög bölcs (Anaxagoras) megmondotta, hogy a lélek (noúsz) az éltető, a formáló szemben az anyaggal. Ez a lélekelem mozgatja, idomítja a nem lélekelemeket és biztosítja a rendszerváltozást.

Az, amit a bölcselkedő lélek öntudatosan lát és tovább szerkeszt gondolatban, a primitív elem előtt csak homályos sejtélem, félelemszülte képzelődés. Ő az érzéki világ, a természet, változatos és mindig új meglepést tartalmazó jelenségét megértés nélkül szemléli. Előtte csak az bizonyos, hogy rajta kívül van valami, ami nem ő, de amitől ő nem tud szabadulni.

Az ő felfogó és ítélő tehetsége nem tud behatolni abba, ami érzékei előtt el van zárva. De minden módot fölhasznál, hogy a veszedelmet elhárítsa magáról. Az ő ember ama titkos erőt, kit mi Istennek nevezünk, minden igrakezettel meg akarja nyerni, hogy legyőzhesse ellenségét. Titkos viszonyba lépik istenével. Nevét nem említi, hogy ellensége meg ne tudja. Titkos nevet használnak az egyiptomiak, sőt a régi rómaiak is, nehogy az ellenség hozzá fordulhasson...

A rossz szellemek elűzése a bűvölés, bájolás fogásaival történt. Sőt hiszik például a malajok s ausztráliaiak, hogyha egy tört átdobnak a levegőn és utána mondják menj, menj

egyenesen és öld meg őt, s ha az ellenség nevét is megmondják s az illető megtudja, bekövetkezik a halála, s beteggés lesz a félelemtől, hacsak nem tud még erősebb bűvölőhöz fordulni. Ime a még ma is divatos, megbabonázás, megigézés, megátkozás, átokfogás ős formái.

Azt is hitték, hogy a rossz szellemek bizonyos tárgyakat szállnak meg s onnan alkalmilag megjelennek. A fák, vizek, barlangok, hegyek mind telve vannak szellemekkel. Sőt a fejlettebb gondolkozás az égi testeket, s különösen a bolygókat ruházta fel isteni tekintéllyel és hatalommal. De ezeknek a földön is megvoltak képviselőik. Élőfák, kövek, majd kézzel csinált oszlopok, szobrok rejtették az istent, vagy szellemét, sőt erejét és hatalmát is.

A keleti népek szent könyvei, s köztük a mi bibliánk számtalan istenről vagy isteni lényről tartalmazznak följegyzést.

Az, ami írás formájában fennmaradott, már olyan magas fejlettségű, hogy az utókor nem merete embernek tulajdonítani, hanem egyenesen istentől, Isten kezéből származottnak. Ez a felfogás még mindig magán viseli a primitív gondolkozás nyomait, mert Istennek kezét tulajdonít, amivel megtudja fogni az írószközt és ír. Midőn azt mondja, hogy Isten szól, beszél, már jóval magasabb felfogásról tesz bizonyágot. Ezután következett az inspiratio hite, (ihletés), tehát az isteni léleknek az emberi lélekre hatása, végül a prófétának vagy látónak öntudatos szólása és munkába lépése.

Bármilyen távol állunk az ősembertől, bármilyen óriás különbség van a mai hívó léleknek Istenhez való viszonya és a Polinézia sziget lakói hite között, bizonyos rokon vonást mindenütt találhatunk. A különbség főképpen abban mutatkozik, hogy az ősember úgy él, úgy gondolkodik és úgy cselekszik, mint természeti lény, akinek sorsa a környezet kezében van. Őt két érzés vezeti: a létfenntartás és a félelem érzése. Ő arra van felszerelve segítő és védő eszközökkel. Bizonyos mértékig már ura a természetnek, de éppen annyira szolgálja is, mert hite szerint a természet telve van ismeretlen lényekkel, melyek részint emberi, részint állati alakban járnak-kelnek. A sötétség, a mélység, a barlangok, a vizek szolgálnak lakó helyökül, erősebbek minden embernél, ellenségei a jó szellemeknek, az Istennek. Minden nép hitében szerepel a jó és a rossz isten, a sátán, az ördög számtalan fájának harca. Bibliánk ótestamentumi részében a haragvó isten kiűzi Ádámot a paradicsomból, de csak úgy biztosíthatja hatalmát, hogy Cherubokkal őrizteti az ajtót, s midőn az ember szaporodni kezd és óriások jelennek meg a földön, Isten meghánja, hogy embert teremtett, s elhatározza, hogy véget vet uralmának a vizek özönével.

A kegyesség, áldozás nem elégíti ki az Istent, undorodik az állatok kövérjének füstjétől — mondja Hózséás próféta — s enged a Sátán csábításának, hogy próbára tegye Jób személyében az embert „melynek minden gondolata csak rossz.“ Még Jézus sem menekülhet kora hitétől. Az ördög meghurcolja valahol embertesábító anyagot talál s ámbár a kísértést diadalmasan kiállja, mégis foglalkozik az ördöggel.

A nem-istenben való hitnek bámulatos költői formát adott Dante a Pokol-ban s bizony a nagy Luther is viaskodott az ördöggel. Dávid Ferenc az ördög szövetséges társainak tartotta ellenfeleit, akik őt istentagadással vádolták, mert az Atyától megkülönböztette a fiút.

Ahhoz, hogy a kereszténység Isten atyasága jézusi fogalmára jusson, nem volt elég 19 száz esztendő, mert a hitet formulákhoz kötötték, még a legkalandosabb reformátorok is.

Minden bántó szándék nélkül teszem azt a megjegyzést, hogy a conciliumok, zsinatok és más egyházi főhatóságok, csak formailag tértek el az őskor emberétől, aki a bálványok ezer fajtájában rögzítette meg hitét. Ismeretes az a védelmi magyarázat, hogy az imádkozó midőn régen az istenszobor, később a szentek képe előtt térdelve áldozott, vagy imádkozott, nem az emberkéz művét imádtá, de emberi gyarlóságunk a tanu ellenünk, hogy míg az a kis talizmán is, melyet nyakunkon vagy kezünkön hordunk, hitünk szerint rendelkezik azzal a bűvös erővel, amely minket véd és ha kell, megszabadít. Bizonyos, hogy a keresztény egyházak legnagyobb része, még ma is esküt kíván papjától és más követőjétől a hitformára, akár apostoli, akár niceai, akár konstantinápolyi, mert csak az irott hit üdvözít.

Minket unitáriusokat rá kényszerítettek a 17-ik százban, hogy valljuk és tanítsuk azt a hitformát, melyben Jézus Istennek és imálandónak van írva. Az államhatalom erejére támaszkodó egyházak az unitáriusok tiltakozását jól felhasználták arra, hogy hűveinket egész gyülekezetenként a magok egyházához esatolják. Két és félszáz esztendő kínos küzdelmét igazolja az a szokatlan közmondás, hogy az unitáriusok nem azt vallották, amit hittek.

Hitünk emiatt lassan fejlődhetett. Még abban az Unitárius Kátében is, melyet Ferencz József püspök már a modern unitarizmus hajnalkorában adott ki, először benne voltak a régi Kátéből átvett apostoli hitformának ezek a szavai Jézusra vonatkozóan: szálla alá poklokra, felmene mennybe s onnan léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.

A hitvallások szerkesztői a biblia szavait igyekeztek kihasználni s így adtak tekintélyt a hitformának. De akár

biblia, akár zsinat, mind csak emberi alkotás, mindenik csak a maga képére és hasonlatára tud alkotni s csak azt érik el, hogy az apák megeszik az egrest s a gyermekek fogva vásik el tőle. (Jer. 3₃₀). Ha nem is egészen találó, de mégis hivatkoznom kell a divatra. Öltözködés, szokások, mind alá vannak vetve a változásnak s a társadalom megbecsülésére számító ember bármily büszke is őseire, nem kiserli meg a XVII-ik Lajos, sem a Mariá Terézia, sem a roccocco, sőt még a magyar világból rámaradt kalappal vagy ruhával indulni meg az utcán.

A hitfejlődésnek rendkívül becses adataival találkozunk a XIX-ik században. A nagy francia forradalom fölszakította a filozófia és a tudományos gondolkozás zsilipjeit. A hatalmas áradat megingatta az egyház oszlopos csarnokait és az állam kezébe tette az uralkodó hatalmat. A köznép kirohant a szabadság és egyenlőség korlátlan téreire s tudása hiányában hátat fordított egyháznak, Istennek s a hitet babonának minősítette.

Ezt a rendkívül érdekes mozgalmat ma már le tudjuk szállítani kellő értékére s hasonlattal élve azt mondjuk: olyan volt, mint a kora tavaszi zápor, mely fölszedi a hegyek ormán s a völgyek katlanaiban rejtőző hó és jégtömegeket. Törve, zúzva, zajongva viszen magával mindent, amit útjában talál, de nem viszi el a tavaszt, nem szünteti meg a napsütést és a rügyfakadást, az új életet, sőt biztosít gazdag tenyészetet.

A vallás hitvilága egyre-másra kezdette fölcserélni a régi formát az új szellemmel. A biblia tekintélye a betűről áthelyeződött a szellemre. Egyelőre fájt, hogy a Mózes könyveit leszállították az eredetiség és a tökéletesség isteni Nebo hegyéről, íróttoll és a másoló diák gyarló műhelyébe, emberi gyarlósággal készült, se nem egységes, se nem egyidejű, hanem innen-onnan gyűjtött, ámbár rendkívül becses művei közé. Hasonló sorokban részesült mind az ó-, mind az új-testamentumnak mindenik könyve. Kiméretlen rombolásnak tetszett és sok jajt fakasztott azokban a lelkekben, akik abban a hitben ringatták magokat, hogy a régiek mindent tökéletesen tudtak és úgy hagyták utódaikra.

Jézus helyzete is teljesen megváltozott a hitfelfogás körében. Jézus a hit helyett a tudás tárgya lett. Az égi király helyett a földi uralkodó, de sem nem mint a zsidó Dávid utóda, sém nem mint csodatevő orvos, hanem mint a lelkek regeneratora, mint új hitélet mestere, kinek országháza még nem teljes, de mind tágasabb és bizonyosabb.

A XIX-ik száz a természettudományokban és a filozófiában addig nem is képzelt sikereket ért el. Az egyház és a

vallás minden újabb sikert új aggodalommal fogadott és hareba szállt ellene vagy tagadással és átokkal, vagy új magyarázattal.

Az emberiség mindkettőből nyert, mert a védők kénytelenek voltak kilépni a várfalak mögül, a tudomány emberei pedig újabb biztatást nyertek a tovább haladásra.

Darwin a fajok eredetéről írt könyvével nagyobb kavardást idézett elő a 60-as évek végén, mint azelőtt Strauss, vagy Renan a Jézus életével, mert most már az ember isteni származása forgott kockán. Mi lesz Istennel, ha többé nem hihetjük, hogy hat nap alatt teremtette a világot? A geologia biztatólag felelt, ne bánkódj ember, mert én hat nap helyett hat milliő esztendőt s annál is jóval többet adok neked. Isten örök, a létezés s a teremtdés is örök és szünetlen.

Hasonlóan jelentős rázkódást szenvedtek a keresztény hívők, midőn a keleti népek bibliáit kezdték fölfedezni és nyilvánosságra hozni, mert ezentúl már nem volt joga egyetlen fölvilágosult embernek is azt hirdetni, hogy a keresztény és zsidó valláson kívül, mindenik vallás pogány vallás. Mindenikben ugyanaz az isteni lélek szólalt meg az ember által, mint a keresztényben. Azok, akik a 70-es, 80-as évek szellem-világában éltek, jól emlékeznek, milyen fölháborodást okozott a materializmusnak nevezett filozofiai rendszer bevonulása az irodalomba és a gondolkozásba. „Nincsen Isten, nincsen lélek. Minden csak az anyag működése a mozgás által.“ A materializmus uralma nem sokáig tartott, mert hiányzott belőle a felelet arra, hogy miképpen tényeszt lelkes lényeket akár az anyag, akár a mozgás. Arra sem tudott felelni, hogy az erőt honnan szerzi, minthogy az anyag nem egyéb, mint fizikai szemmel nem látható aetherikus molekulák halmazza. Már Aristoteles megmondotta, hogy az anyag nem független principium, mert csak úgy jelentkezik, mint forma, melynek korlátai vannak. Egyedül független és abszolút principium Isten.

A XIX-ik száz második felében föllandult szellemi haladás az értelemnek, okoskodásnak, böleselkedésnek kedvezett, de a hitet ahelyett, hogy elhomályosította volna, megtisztította, fölruházta az élethez, a haladáshoz és az elterjesztéshez szükséges kellékekkel.

Azt hiszem azonban, hogy itt jó lesz figyelniünk arra, hogy az igazi, a megnyugtató hit nem annyira az egyházak keretein belül, hanem inkább az egyéneken fejlődött tovább. Az egyházak nagyon óvatosan vigyáztak, hogy a régi tantételek és egyházi gyakorlatok, mint a hit külső megnyilvánulásai, érintetlenül megmaradjanak. Akik ezeket zavarták vagy tagadták, kiközösítéssel, sőt kiátkozással is súj-

tották aszerint, amint az illető egyházi törvényei arra jogot és módot nyújtottak.

A mult 1925-ik év szenzációja volt Amerikában a darwini elmélet miatti kiközösítés. A hangsúlyt mindenki arra teszi: A m e r i k á b a n, a szabad haladás, fejlődés, a független egyházak és a tetszés szerint szaporodó felekezetek hazájában. És ez a tény. Ugyanis egyik déli államban (Tennessee) véletlenül rájöttek, hogy a tanító a kis gyermekeknek a tudományos felfogás szerint beszélt a Teremtőről. A tanítót perbe fogták és törvényszék elébe állították. A tárgyalást a színhelyen, Dayton kis városban tartották meg: vádlók, védők, bírák, hírlapírók és üzletemberek ellepték a kis várost. Az első sikert a város aratta azzal, hogy kiemelkedett az ismeretlenség homályából. Sokat nyertek az állatszelisták, akik majmokat vittek a helyszínére, hogy ki-gyonyolják az evolutio híveit és hassanak a bírákra. Az orthodoxok győztek, a tanítót elítélték, de mielőtt erre sor került volna, már jól jövedelmező állást kapott, mint rendkívül nevezetes ember.

Sem a vádló ügyvéd, Mr. Bryan, sem a bírák nem irigy-lendők, mert mindenik veszített. Az evolutio elve nemhogy csorbát szenvedett volna, hanem nyert újabb fölfriessülést, nagyobb érdeklődést. A vallást nem érte bántódás. Ellenke-zőleg azóta több ok van a hit mélyítésére, mert a természet-tudományokkal foglalkozókra irányult a figyelem, akik a hívők mellett emelnek szót. A híres Pasteur gyönyörűen mondja: Boldog ember, ki Istent hord keblében, a szépség eszményét, ki előtt hódolva hajolt meg a művészet, a tudomány: a haza eszményét és az evangéliumi erények eszmé-nyét. Régen ugyanezt vallotta Newton. A geologia, a csilla-gászat, a chemia, a psychologia, az archeologia és a hittudo-mányok legkiválóbb művelői és terjesztői szép összhangban vallják, hogy a tudás semmiben sem csökkenti, sőt inkább növeli a hitet.

Ha az evolutio a kiválasztást, az erősnek, épnek, az alkalmasabbnak, a jobbnak győzelmét jelenti, vajjon szen-ved-e valaki kárt? Hisz a természet legkisebb tényezője is önvédelemre, élete biztosítására van berendezkedve.

Az orvosi tudomány haladását annak köszönjük, hogy minden szakember igyekszik újabb tapasztalattal erősíteni a tudást és azt az egész emberiség javára fordítani.

Az utóbbi 50 esztendő alatt a felvilágosodás óriás mér-tékben elterjedt a néprétegek között. A sajtó úgy a napi, mint az időszaki és a könyvek, könnyen, sőt majdnem in-gyen szórták szét az újnál újabb ismereteket. Igaz, hogy en-nek egyik eredménye a templomok hallgatói számának csök-kenése, az úgynevezett hitetlenség terjedése, de ezzel szem-

ben nőnek az egyházak kísérletei a közönség visszahódítására.

Rendkívül nagy buzgalmat fejtenek ki a külföldi orthodox egyházak abban a hitben, hogy a bibliát meg tartásák régi tekintélyében. Milliókat költenek imaházak emelésére, ingyen füzetek szétszórására ...

A tudományos felvilágosodás különböző módjainak az egyházi dogmák keretében alkalmazásával kísérleteznek a nagy egyházak. Újabban az anglikán egyház különböző árnyalatai még az alapvető 39 articulust is mozgatják s az apostoli hitforma egyes szavait kihagyandónak ítélik.

Ezt a nagyon érdekes panorámát már nem forgatom tovább, csak némi tájékoztatást nyújtok az unitárius hit újabb irányáról.

A materializmussal szemben a mi nagy Brassaink emelte föl szavát a 70-es években, midőn egyik egyetemi tanár társának bebizonyította, hogy nemcsak az anyag halhatatlan. Brassainál őszintébb és igazabb hívő nem volt Erdélyben. Ő mint mindenben, a hitben is a korrallal haladó volt.

Ezen az alapon Brassait és a többi jeles vezető unitáriusokat, akikkel Anglia, Amerika és hazánk dicsekedett, azzal szokták vádolni, hogy nem annyira a hitre, mint a tudásra, nem az érzésre, hanem az értelemre támaszkodnak. Mi kétségtelenül valljuk, hogy amelyik vallás elhanyagolja a gondolkozást és visszafojtja a gondolatot, az már hanyatlóban van. „A vallásos gondolat, mint minden ami emberi, él és nő.“ (Dr. Mellone.)

Közelebről ismerve, azt kell mondanunk, hogy az unitárius nagy gondolkozók inkább voltak misztikusak, mint racionalisták. Az a lélek, amely még mindig ott lebeg a háború viharától fölvert szennyes hullámok fölött, szeretne eljutni arra a csöndes szigetre, hol az új Noé galambja olajfát talál. Szeretne ki szállani a béke és boldogság anyaföldjére, hogy ott mutassa be hálája égbe szálló áldozatát. A füstnél gyorsabb lelke oda vágyik, ahol találkozhatik és érezheti az isteni lélek jelenlétét, hallhatja sugallatát és bátor ajakkal kiálthatja: Abba, szerelmes Atyám!

A pajzán vad indulat tombolása befejeződött. A véráldozat párázata undorba fúlt. A durva földiségnek állatias vadsága helyett kellene valami szebb, felsőbbrendű, felségesebb, szellemibb.

A hit bizalma hív és vár mindenkit új életre, újra születésre. Bizonyal többet ismerünk, rengeteg sokat tapasztaltunk, többet, mint elődeink. Látásunk fokozása ma már milliószor finomabb és rejtettebb mélységekbe hatol, mint a Röntgen-sugarak. Nem szólunk a hitetlennel: minden helyet átkutattam, de Istent sehol sem találtam. A kritikus XIX-ik

száz harcait átéltük és megvívtuk: a hitszabadság új, dicsőséges harcát.

Az unitárius racionalistákról ma már világosan látjuk, hogy nem az ész jogát keresték, hanem a hit igazságait védelmezték az elhomályosító rationalis elméletek ellen. Nem azért fogadták el a Jézusról alkotott újabb igazságokat, hogy őt természetes úton származottnak hirdetvén, isteni tényezőit kisebbitni akarták volna, hanem azért, mert az igaz emberben látták az Isten legtökéletesebb fiát.

Dr. Peabody, a Harvard egyetem professzora, a mai legnagyobb amerikai unitárius, bátor betekintéssel meglátta, hogy a XIX-ik század legnagyobb unitáriusai nem annyira racionalisták voltak, hanem jóval inkább, sőt tényleg mélységesen hívő, buzgón imádkozó alázatos lelkek.

Parkernél senki jobban bele nem merült az istenség mélységébe és magasságába. Channing és Martineau és ősszes tanítványaik, sőt az egyszerű világi férfiak és nők is az eszményiért, az ideálisan szépért és jóért rajongtak. Csak így lehet megérteni, hogy oly sokan szánták életüket s vagyonukat embertársaik önzetlen fölsegítésére. Vajjon ki merné tagadni, hogy Berde Mózsza misztikus hívője volt az Istennek, az embernek s vallása jövőjének.

Senkit se aggasszon, hogy a Krisztusban való hit hanyatlott, midőn tapasztalja, hogy most az Istenhez közelebb érezi magát a hívő, mint azelőtt bármikor. Ha régen csak egy szeretett fia volt Istennek, most számtalan sok s ez az Istentudat és az Istenfiúság érzete, nem jelenti a hit hanyatlását, hanem fejlődését. Minél közelebb érezi magát valaki Istenéhez, annál inkább törekszik tiszta és szent életre.

A prófétai látás és hallás kora nem járt le. Tisztult értelemmel, nemesült szívvel várjuk, kérjük Isten jelenlétét, mert mi vágyunk az ő atyai meleg szeretetére, mert tudjuk, hogy igaz boldogságot és az élet gyötrelmeitől megváltó üdvösséget csak tőle várhatunk, tőle nyerhetünk.

Dr. Boros György.

A monarchiánizmus.

Részlet szerzőnek *Az unitárizmus* (története és hitelvei) címen készülő nagyobb munkájából.

Az előbbi fejezetben azon nehézségeket láttuk, melyekkel a fejlődő kereszténységnek meg kellett küzdenie. Ebben a fejezetben az unitárius részen küzdő feleket s unitárius hitelveiket fogjuk bemutatni. Elbeszélésünk egy lényeges dologban fog különbözni minden más egyetemes hittan- és egyház történet előadásától. Amazoknál a trinitárius hitelv s a katolikus egyház kialakulásának története a vezető téma. Mi e helyen az unitárius hitelveket és azoknak vitatóit állítjuk elbeszélésünk előterébe s a trinitárius dolgokról csak annyiban emlékezünk meg, amennyiben azok az unitárius nézetek és események megértéséhez okvetlenül szükségesek.

Történeti áttekintés.

A monarchiánus unitárizmus, mint a binitárizmustól, illetőleg a trinitárizmustól lényeg szerint különböző önálló keresztény hitelv, Eleutherus római püspök idejében (175—189), a montanizmus elleni küzdelemben Noetusnak követőjével Praxeas-szal került először nyilvánosságra.* Em-lítettük volt, hogy a montanizmus a II. század közepén annyira elterjedt, hogy Eleutherus római püspök már azon volt, hogy azt hivatalos egyházi jóváhagyással lássa el s ez alapon az afrikai, ázsiai, frigiai és itáliai kereszténységet egy egyetemes egyházzá fogja össze. Ekkor érkezett Kisázsziából Rómába Praxeas s oly heves támadást intézett a montanizmus

* *Gieseler*: Über Hippolytus, die ersten Monarchianer und die römische Kirche in der ersten Hälfte des dritten Jahrhunderts. Theol. Stud. 1853. 759—787. l.

Hegemann: Die römische Kirche und ihr Einfluss auf die Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrh. 1864.

Dr. *Lobegott Lange*: Geschichte und Lehrbegriff der Unitarier vor der nicänischen Synode. Leipzig, 1831. II. kötet. (E kis könyvecske mellett s fontos dolgokban való tévedései ellenére mind máig egyik legjobb bevezető a monarchiánus korszak tanulmányozásába.)